

04-06-08

Nils Fagerberg
Läby Västerby
755 92 Uppsala
nils.fagerberg@home.se

Funderingar kring frågan om hur marknyttjandet kan fördelas i en ekoby med jordbruksmark.

Den här texten handlar om vem som ska ha rätt att odla marken. Eftersom marken producerar maten vi lever av är det viktigt för varje samhälle att ta ställning till hur nyttjandet av marken fördelas mellan odlare. Detta blir viktigare ju mer den odlingsbara marken framstår som en begränsande resurs. Den följande diskussionen kan gälla vilket samhälle som helst, stora som små, men den fokuserar i första hand på det lilla samhället på ekoby-nivå. Den övergripande frågan är hur en ekoby kan ge varje invånare tillgång till odlingsbar mark på ett rättvist sätt.

Kan man egentligen äga mark?

Marken är den grund som allt liv spirar ur. Ur jorden och livet har människan skapats som en del bland många delar. Att då som enskild människa hävda att man har rätt att äga marken man bor på eller brukar, är att inte förstå innebörden av sitt eget ursprung och sitt eget sammanhang. Folk i alla tider har förstått att man kan inte äga det som man skapats av och som kontinuerligt bidrar med resurser så att man fortsätter att existera. Man förstod att markens och naturens gåvor bör man förvalta och nyttja hänsynsfullt, men inte äga. Det är bara nutidsmänniskan som har tagit sig den rätten.

Att äga marken och dess avkastning är detsamma som att utesluta andra från den rättigheten. För det första utesluts alla andra livsformer från rätten att existera annat än på människors villkor. För det andra utesluts alla de människor som inte har rättighet till någon mark. I moderna välfärdssamhällen spelar det här inte någon roll eftersom samhället ser till att alla människor får del av markens avkastning, men om välfärdssystemet skulle sluta fungera, t.ex. genom att resursernas begränsning blir tydligare, då börjar uteslutningen och utslagningen av människor genast att verka. Många människor i de underutvecklade delarna av världen är idag dömda till lidanden och umbäranden just p.g.a. att de är jordlösa. Det finns ingen välfärdsstat som kompenserar dem för att de inte ges rätten att nyttja en liten bit av naturen för odling. Den natur som borde tillhöra alla tillhör bara några. Utvecklingen går nu åt det hållet även i de rikare länderna och det blir allt vanligare med tiggare och uteliggare som hamnat utanför både välfärdssystemet och markägarsystemet. De är därmed utestängda från både de sociala och de ekologiska sammanhangen.

Dessa problem har uppstått till stor del p.g.a. ett tankefel i vår relation till marken. Människor har glömt bort det som var självklart förr, nämligen att marken är den resurs som allt liv och alla samhällen lever av. Denna begränsade resurs ska alla människor ha lika stor rätt till att nyttja, annars skapas det automatiskt orättvisor. För att få ett fungerande och långsiktigt hållbart system krävs det därför att samhället äger marken, d.v.s. att alla människor i samhället äger marken gemensamt. För det andra krävs det att samhället har ett rättvist system som fördelar nyttjanderätter till marken till dem som vill nyttja den. Frågan är hur man ska kunna skapa ett sådant rättvist system?

Att starta en ekoby är ett sätt att främja en bättre samhällsutveckling än dagens, eftersom ekobyen kan fungera som ett exempel på hur en alternativ samhällsstruktur kunde se ut. I stället för att vänta på att en förändring av det stora samhällssystemen ska ske, kan man gå

före och visa vägen genom att skapa ett bättre system fast i liten skala. Hur skulle ett sådant system kunna se ut?

Ska marken i en ekoby nyttjas gemensamt eller privat?

Ska allt nyttjande av marken ske gemensamt eller ska den också tillåtas under individuellt ansvar där den enskilde individen själv bestämmer hur marken används? Ofta kan det kännas mera lockande att prata om samarbete och gemenskap i en ekoby än om privat nyttjande. Man bildar knappast en ekoby om man inte samtidigt är intresserad av ett bysamarbete och gemensamma ansträngningar. Men, man bör nog vara klar över att ett bysamarbete inte behöver betyda att all mark nyttjas gemensamt. Historien har oftast visat på det totalt motsatta, nämligen att ett gemensamt nyttjande snarare tenderar att förstöra gemenskapen och samarbetet.

Problemen med gemensamt nyttjande uppstår så snart det finns individer som upplever att de får göra avkall på egna visioner och idéer. Samma individer blir då mindre motiverade att göra stora ansträngningar för ”kollektivets bästa”. Det i sin tur blir en störande effekt för de övriga medlemmarna som då upplever att vissa individer utnyttjar resultatet av andras arbete. När detta inträffar uppstår spänningar som får kollektivet att fungera ännu sämre och man får allt sämre resultat från samarbetet såvida man inte lyckas vända trenden. De här problemen har nästan alltid varit närvarande i alla kollektiva samhällssystem och problemet tenderar att öka med antalet medlemmar i kollektivet och ju fler oliktankande människor som deltar.

Samtidigt ska man inte helt utesluta alternativet med det gemensamma nyttjandet. De marktyper som är mindre eftertraktade eller de som sköts mindre intensivt har ofta bättre förutsättningar att kunna skötas gemensamt, utan att det leder till konflikter. Både gemensamt och privat nyttjande kan t.o.m. fungera sida vid sida i samma by. I äldre tider hade byar t.ex. en gemensam skogsallmänning samtidigt som övriga marktyper nyttjades av individuella hushåll. Låt oss undersöka möjligheterna med privat respektive gemensamt nyttjande genom att se på en marktyp i taget.

En skogsmark kan troligen fungera bra som en kollektivt nyttjad rättighet eftersom skötselintensiteten är ganska låg. Skogen behöver inte skötas dagligen eller ens årligen, vilket gör det enkelt att samordna skötseln mellan många nyttjare. Ett liknande resonemang gäller för vägar, sjöar, impediment och till viss del även betesmarker. Att ha ett gemensamt ansvar samt kollektiva rättigheter för dessa nyttigheter är troligen det enklaste, effektivaste och mest rättvisa tillvägagångssättet för en ekoby. Därmed inte sagt att dessa marktyper ska nyttjas fritt utan begränsningar. Ekobyn måste t.ex. gemensamt bestämma hur många djur och vilken sorts djur som ska tillåtas för att skapa ett lagom hårt betestryck.

När det gäller odlingsmark och tomtmark kan det däremot lätt bli diskussioner. Även om man arbetar mycket gemensamt inom ekobyn kan det av många upplevas som en uppskattad frihet att själv få bestämma t.ex. vilka blommor, buskar och träd man vill plantera på tomten där man bor. Likaså kanske man föredrar att själv få bestämma vilken potatissort man ska så, samt att själv kunna bestämma när och hur man sår, sköter och skördar utan att behöva diskutera tillvägagångssättet med andra. Dessa tankegångar tyder på att när det gäller nyttjandet av odlingsmark och tomtmark bör det lämnas större utrymme för individuell frihet. Det kan man göra genom att tillåta privat nyttjande.

Privat nyttjande behöver inte motverka samarbetet. Eftersom markägandet fortfarande är gemensamt har det tvärtom bättre förutsättningar för att främja samarbete än någon annan

form av nyttjande. Privat nyttjande i det här fallet innebär helt enkelt att man erkänner individens rätt till avkastningen från sitt eget arbete. Denna princip är livsviktig för ett fungerande och produktivt samhälle. När resultatet av individens ansträngningar sipprar ut till andra utan att det går att hindra, då sjunker också motivationen till att göra sitt bästa. Det här kan alla förstå med hjälp av sitt sunda förnuft, likväl är det ett problem som finns inbyggt i alla moderna samhällsformer, såväl kapitalistiska som kommunistiska.

Om en ekoby ska undvika att hamna i samma fälla, bör det vara tydligt och klart att rätten till skörden går till den eller de som har brukat marken. När en person vet från början att han/hon har rätt till skörden kommer det att stimulera till att lägga ner mer arbete för att få en bättre skörd. Bli skörden större gynnar det inte bara brukaren själv, utan även hela byn beroende på hur bra utbytte och samarbete man har. För att det här ska bli verklighet krävs det att ekobyen har ett system där odlingsmarken fördelas mellan individer och grupper inom ekobyen, så att var och en vet vilka rättigheter man har. Det behövs således ett system för att fördela nyttjanderätter till marken, åtminstone för marktyperna tomtmark och odlingsmark. Lyckas man ordna det får man en högre avkastning och ett tryggare samarbetsklimat. Men frågan återstår, hur ska fördelningen av nyttjanderätter praktiskt gå till?

Det optimala vore att ha ett system som tillåter vissa marktyper att nyttjas både individuellt och gemensamt, d.v.s. vissa odlingsytor kanske brukas av enskilda individer i byn, medan andra ytor sköts gemensamt av mindre grupper av byinvånare eller gemensamt av alla i hela ekobyen. Allt på en och samma gång. Går det att organisera detta?

Hur ska nyttjanderätterna fördelas för att det ska bli rättvist?

Det här är en komplicerad fråga där det inte finns några svar som är rätt eller fel. Vad som anses vara ett rättvist system är upp till människorna i varje samhälle att definiera. Om en grupp människor går samman och köper en bit mark för att starta en ekoby så måste de människor som ingår i ekobyen diskutera sinsemellan för att komma fram till vilka lösningar som passar bäst för just deras situation. Genom att skapa en struktur och organisation för ekobyen så definierar de samtidigt vad de tycker är rättvist. Därför går det inte heller att på förhand säga vilken metod som är mest rättvis, däremot kan man föra en diskussion om vilka angreppssätt som har förutsättningar för att lyckas bättre än andra. Det ska jag nu försöka göra.

I en ekoby där marken ägs gemensamt ligger det nära till hands att byn sköter fördelningen av marknyttjanderätterna genom någon form av direktdemokrati, där alla får säga sitt och där besluten i slutändan fattas genom konsensus. Det är en metod som känns naturlig för de flesta, men de problem som kan uppstå liknar i mångt och mycket de problem som uppstår vid gemensamt nyttjande (se ovan). För att en fördelning m.h.a. konsensusbeslut ska fungera krävs det att alla inblandade tar sitt beslutsansvar utifrån ekobyns bästa, annars blir det snedfördelningar som skapar orättvisor som i sin tur skapar en negativ trend för sammanhållningen. Det kan gå bra, men det kan också gå snett. Metoden fungerar bäst när "samhället" är tillräckligt litet för att stimulera till nära relationer, samhörighet och ömsesidiga upppoffringar. Vidare så har man bättre förutsättningar att lyckas ju mer samstämmiga invånarnas värderingsgrunder är.

I dagens mångkulturella och diversifierade samhälle är en helt gemensam värdegrund i en by inte längre särskilt vanligt. Tvärtom så har de flesta människor olika idéer, strävanden och mål med sina liv. Att i denna verklighet förvänta sig att man ska kunna hitta likasinnade för att starta en ekoby med gemensamma värderingar och med gemensamt nyttjande av marken är

troligen ett önsketänkande, om det nu över huvud taget är eftersträvansvärt? En homogen grupp med lika tankar riskerar alltid att bli ett isolerat och bakåtsträvande samhälle med liten flexibilitet och kontakt med omvärlden.

Konsensusbeslut är livsviktiga för alla samhällen så länge det gäller beslut om lagar, regler och förordningar, men när det gäller fördelningsfrågor som i det här fallet bör man alltid se sig om efter mera smidiga och lättframkomliga metoder. Att sköta fördelningen av nyttjanderätterna till marken i en ekoby genom konsensus, kan fungera bra i en liten by med en homogen grundsyn, men i övriga fall kommer det troligen inte att fungera särskilt effektivt.

Om fördelningen av nyttjanderätterna inte ska ske genom konsensusbeslut, hur ska då fördelningen skötas?

Ett förslag till fördelningsstruktur

Ett intressant fördelningsalternativ för ekobyns marknyttjande utgår från Henry Georges teorier om jordräntan. Jordräntan motsvarar enligt definitionen värdet på markens naturgivna avkastning. Med andra ord motsvarar den värdet på det som naturen skapar gratis genom att bara finnas till. Avkastningen från marken kan sedan ökas markant genom mänskliga arbetsinsatser men det är en annan sak. Henry Georges princip är att människor ska betala en hyra motsvarande det värde som naturen bjuder på gratis (jordräntan) för att därefter få nyttjanderätten till marken under hyresperioden. På det här sättet skulle ***det som skapas av naturen tillfalla alla*** (i det här fallet genom att en hyra betalas in till ekobyns gemensamma kassa), samt ***det som skapas av individen tillfalla individen*** (i det här fallet skörden som tillfaller nyttjaren av marken). Jordräntans värde kan endast uppskattas i det enskilda fallet av den fria marknaden, d.v.s. hyrans storlek bestäms från fall till fall genom att de som är intresserade av att nyttja marken lägger ett bud, där den som betalar mest får nyttjanderätten (under så lång tid som ekobynt gemensamt tillåter).

En hyresavgift betald av nyttjaren/na till ekobyns gemensamma kassa för rätten att nyttja en bit mark är en intressant och bra lösning. I budgivningen kan enskilda lägga bud eller så kan flera personer gå samman och lägga ett bud tillsammans. Om situationen är sådan att hela byn går samman med ett gemensamt bud för en viss markbit, blir resultatet att marken brukas gemensamt. Markhyran kan då slopas eftersom betalare och betalningsmottagare är samma personer. Brukandet sker därefter gemensamt ungefär så som det har beskrivits ovan i fallet med gemensam skötsel av skogsmark.

Endast den som är beredd att lägga ner mycket arbete på att sköta marken får tillräckligt stor avkastning så att en högre hyra blir meningsfull att betala. Ingen lägger ett bud som är högre än att man tycker att man tjänar mer än vad man förlorar på det. Således, den som betalar mest är oftast också den som kan nyttja marken effektivast genom att lägga ner mycket tid och energi på att sköta den. Vidare kommer ingen att vilja hyra mer mark än vad man hinner med att sköta. Markhyran fungerar på detta sätt som en automatisk fördelare, där de som har störst behov av marken får tillgång till den. Det kommer inte heller att finnas något spekulationsvärde i att hyra mark eftersom en kontinuerlig hyra som ska betalas tar bort alla eventuella spekulationsvinster. Endast om man har äganderätten till marken (vilket inte tillåts i det här systemet) finns det möjligheter till spekulationsvinster eftersom det kostar så lite att äga marken oavsett om man brukar den eller inte.

Skillnaden mellan äganderätt och nyttjanderätt till mark är ungefär densamma som skillnaden mellan bostadsrätt och hyresrätt när det gäller lägenheter. Alla vet att det finns inget

spekulationsvärde i att hyra en lägenhet. Så fort man inte behöver bo där längre gör man sig av med hyresrätten. En hyresrätt på en bostad eller en mark är bara attraktiv för den som nyttjar den aktivt, men inte för den som inte har behov av den. På det här sättet kan en ekoby med nyttjanderätter dels optimera den ekonomiska hyresinkomsten från marken, dels optimera avkastningen från marken. Det gynnar ekobyens livskraft i längden.

Tänkbara invändningar mot systemet med markhyra

1. Blir det inte så att den som har mest pengar hyr all mark och därmed hindrar andra från att få tillgång till mark?
2. Även om avkastningen optimeras kanske skörden inte kommer ekobyen till del om den säljs utanför byn (d.v.s. det motverkar byns självförsörjning och gemenskap)?
3. Även om avkastningen optimeras på kort sikt kanske det sker m.h.a. kortsiktiga brukningsmetoder och miljöförstöring?
4. Blir det inte svårt att hålla en rättvis hyresnivå på olika nyttjanderätter om varje rätt går till högstbjudande?
5. Är inte en ekoby ett för litet "samhälle" för att budgivningen på markhyran ska fungera som en prissättande marknad (med utbud och efterfrågan)?
6. Har vi inte redan en marknadsfördelning av marken idag, genom försäljning av mark och arrenden?

Svar:

1. Det beror på hur ekobyen gör indelningen av nyttjanderätterna. Som tidigare har påpekats kommer ingen vilja hyra mer mark än vad man vill nyttja. Bristen på mark blir därför aldrig lika stor som i ett system med äganderätter. Däremot kan det uppstå en brist på mark även i ett system med markhyra ifall antalet nyttjanderätter är för få i relation till antalet personer som vill hyra mark. Det här kan man dock ganska lätt åtgärda genom att alltid se till så att nyttjanderätterna delas in i tillräckligt små bitar så att alla som vill vara med och hyra mark ska ha råd att göra det. Ekobyen har därför ett viktigt ansvar att se till att ytorna delas in i lagom stora nyttjanderätter. En grundprincip bör vara att ingen som vill bruka ska bli utan nyttjanderätt. Samtidigt är det ingen tvekan om att en väldigt ojämn fördelning av ekonomiska resurser bland budgivarna gör att systemet riskerar att fungera sämre än i en situation där resurserna är mera jämnt fördelade. Detta problem blir dock mindre i ett system med markhyra jämfört med vad det är i dagens system med privat äganderätt.
2. Denna fråga handlar om vem som har rätt till avkastningen. Är det den som har lagt ner arbetet på att få fram den, eller är det ekobyen som har upplåtit marken, d.v.s. är det nyttjaren eller ägaren som har rätt till avkastningen? Argumentet här är att nyttjaren redan har betalat ägaren för hans/hennes andel i avkastningen när markhyran betalades. Därför är det upp till nyttjaren att bestämma hur avkastningen ska användas. Hur avkastningen används kommer bero på hur ekobyen är strukturerad i övrigt. Om ekobyen är liten, med små ytor, är sannolikheten större att en stor del av avkastningen helt enkelt går till hushållets självförsörjning. Därmed blir avkastningen en del av byns kretslopp. Om ekobyen främjar ett stort utbyte av tjänster mellan invånarna är det sannolikt att avkastningens överskott används till att bytas mot andra varor eller gentjänster. Skulle det upplevas som ett problem i ekobyen att en allt för stor del går till försäljning kan man kanske tänka sig att ekobyen ställer vissa villkor, t.ex. att överskott skall bytas eller säljas inom ekobyen i första hand. Här kan man tänka sig många olika sorters lösningar.

3. Detta problem handlar om att ekobyen måste ställa vissa villkor till varje nyttjare för att de ska få bruka marken. Precis som en bonde som äger mark idag måste anpassa sig efter landets miljölagar, måste en nyttjare anpassa sig efter ekobyens villkor (ifall man har några utöver landets lagstiftning). Grundläggande krav för en nyttjanderätt borde t.ex. vara att marken ska brukas på ett långsiktigt hållbart sätt. Bara för att man får nyttjanderätten till en mark så innebär det aldrig att man får göra vad som helst med den marken, men det blir upp till ägarna av marken (ekobyen) att bestämma vad som ska tillåtas och vad som inte ska tillåtas.
4. Möjligen, men vad innebär egentligen en rättvis hyresnivå? Det mest rättvisa kanske är att låta var och en säga vad han eller hon är beredd att betala för att få nyttja en viss bit mark. Det är helt enkelt en omöjlig uppgift att reglera så att hyresnivåerna blir rättvisa eftersom varje mark har unika egenskaper som värderas olika av olika människor vid olika tidpunkter. Därför är det en ganska meningslös diskussion att jämföra olika markhyror med varandra. Det är helt enkelt viktigare att åstadkomma en rättvis fördelning av marken, än en rättvis hyresnivå. Skulle man ändå uppleva att hyrorna blir alltför ojämna och orättvisa kan man kanske införa någon form av tidsbegränsning på varje rätt där hyresnivån regelbundet omförhandlas, eller att marken lämnas ut på ny budgivning för att justera nivån på det sättet.
5. Jovisst, om en ekoby endast består av 4-5 hushåll kanske det inte är vettigt att skapa ett system med markhyra baserad på budgivning. Förhoppningsvis kan man då sköta fördelningen av marken på ett enklare sätt. Samtidigt går det inte att säga vilket system som skulle fungera bäst. Det beror på ekobyens förutsättningar. Även om det bara finns fem hushåll i ekobyen så skulle det fungera med markhyrasystemet. I de fall där det endast finns ett hushåll som är intresserad av att nyttja marken blir hyran helt enkelt gratis. Risken är således att hyran kommer att fluktuera mera ju färre hushåll som finns med. Generellt sett kommer systemet att fungera bättre ju fler hushåll som är med. Det är därför som ett system med gemensamt ägande och individuellt nyttjande efter markhyra är ett intressant system för ett alternativt och långsiktigt hållbart samhälle i stor skala.
6. Ja vi har en marknadsfördelning, men den är varken rättvis eller hållbar. (a) När någon köper eller arrenderar en mark går pengarna till säljaren/ägaren till marken. Betalningen för en gemensam resurs går således till en privat person istället för att komma alla till del. Detta är orättvist och ohållbart. (b) När äganderätten tillåts att vara privat skapar man en brist på mark på marknaden (så länge ägandet inte är förknippat med höga kostnader). När en eftertraktad resurs är en bristvara skapas det spekulation, vilket innebär att priset blir högre än vad avkastningsvärdet på marken kan motivera. En sådan spekulationskarusell gör att ägarna kan tjäna pengar bara genom att äga marken utan att den brukas, samtidigt som de som inte har pengar får allt svårare att köpa mark. Detta är orättvist och ohållbart.

Sammanfattning

- En långsiktigt hållbar samhällsstruktur måste bygga på principen om att mark inte kan ägas av enskilda individer.
- Ett långsiktigt hållbart nyttjande av mark måste bygga på en rättvis fördelning av nyttjanderätter.
- Nyttjanderätter till mark ska kunna nyttjas antingen individuellt eller gemensamt.
- Fördelningen av nyttjanderätterna i ett samhälle fungerar oftast dåligt och ineffektivt om den organiseras genom direktdemokrati och konsensusbeslut.
- Ett långsiktigt hållbart samhälle ska alltid eftersträva direktdemokrati och konsensusbeslut när det gäller att formulera lagar och regler, men inte när det gäller praktisk fördelning av resurser.
- Det bästa redskapet för att ordna en praktisk fördelning av resurser är att eftersträva en ideal marknad.
- En marknadsbestämd markhyra som betalas av nyttjaren till samhället för nyttjanderätten, fördelar automatiskt tillgången på mark på ett långsiktigt hållbart och rättvist sätt.
- En marknadsbestämd markhyra som betalas av nyttjaren till samhället för nyttjanderätten, separerar automatiskt de gemensamma och de privata kostnaderna och intäkterna vid brukandet av marken.
- En marknadsbestämd markhyra som betalas av nyttjaren till samhället för nyttjanderätten, gör att både markens avkastning samt samhällets inkomster från marken automatiskt optimeras.